

Info

bulletin *Winshem*

HISTORISCHE VERENIGING WINSUM-OBERGUM

C1000

J.W. Overeem

C1000

VersMarkt VoordeelMarkt

Winkelcentrum Obergon 2 Winsum Telefoon 0595 - 526510

**Nieuwbouw
Verbouw
Restauratie
Renovatie
Onderhoud**

TEENINGA
TIMMER- EN AANNEMERSBEDRIJF

Provincialeweg 7, 9771 TA Sauwerd
Tel.: 050 - 3061257 - Fax 050 - 3061633
Mobiel 06-51293828
E-mail info@teeningabouw.nl

Fa. K.G. de Noord sinds 1890 uw vertrouwd adres voor
Huishoud, Electro en Speelgoed

Hoofdstraat Obergum 3 9951 AG Winsum Tel.: 0595 441459

Stoffel Winters
SCHOENEN

Hoofdstraat O. 7 Winsum
Tel.: 0595 - 441877

December 2008 dertiende jaargang nummer 3
Dit informatiebulletin is een periodieke uitgave van de
Historische Vereniging Winsum-Obergum.

In dit bulletin worden artikelen en berichten opgenomen met betrekking tot het werkterrein en de activiteiten van de vereniging, de ingestelde werkgroepen, individuele leden of derden. Een ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën, suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand redactieadres. De redactie zal beoordelen of het aangeboden materiaal voor plaatsing in aanmerking komt.

Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en wordt gratis aan de leden van de vereniging verstrekt.
 Voor niet-leden is het bulletin, tegen betaling van € 7,- per exemplaar, verkrijgbaar bij:
 P. Noord, Kloosterstraat 8, 9951 CE Winsum.

Redactie:

B. van der Dussen
 J. A. Groothof
 J. Huitsing
 J. Stevens
 C. A. Tersteeg
 A. Pieterman

Redactieadres:

Hamrik 7, 9951 JH Winsum
 www.winshem.nl
 e-mail: info@winshem.nl

Voorzitter

Drs. J. Tersteeg
 Westerstraat 31, 9951 EM Winsum
 telefoon: 0595-442456

Secretaris

Jhr. Ir. C. de Ranitz
 Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum
 telefoon: 0595-441921

Penningmeester

I. van der Molen-Huisman
 Hendrik Werkmankade 6, 9951 MD Winsum
 telefoon: 0595-443050

Algemeen Adjunct

J. Venhuizen
 Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum
 telefoon: 0595-441574

Leden

B. Raangs
 Havenstraat 4, 9951 AE Winsum
 C.A. Tersteeg
 Freesiaalaan 30, 9951 GM Winsum
 J. Veltman
 Schoolstraat 12, 9951 EL Winsum
 Mevr. A. Bremer
 Potvenne 7, 9951 JL Winsum
 B.J. Haak
 Freesiaalaan 29, 9951 GL Winsum

Kosten lidmaatschap: € 17,50 per jaar; bij verzending € 21,50 per jaar. Bij beëindiging van het lidmaatschap dient u dit vóór de verschijning van het Infobulletin nummer 1 van het volgende jaar kenbaar te maken bij de secretaris van de vereniging.

Bankrelatie: ABN-AMRO Winsum;
 rekeningnr. 61 23 36 174

ISSN 1386-1530

Vormgeving: Jaap Stevens
 Prepress en druk: Drukkerij Van Denderen

Woord vooraf

‘t Was wel even stressen om deze winteraflevering van ons Infobulletin op tijd op uw deurmat te laten landen. Maar dankzij extra inspanningen van auteurs, redactie en drukkerij is het weer gelukt.

Want wat is aangenamer om tijdens de vrije en rustige dagen tijdens en tussen kerst en nieuwjaar met het schijnsel van kerstboom en kaars in een warme stoel te kruipen en de aandacht even te laten verwijlen in voorbije tijden.

Terwijl u wellicht aan een kerstkoekje knabbelt, neemt Jacques Tersteeg u mee naar lang vervlogen vrolijke kermissen en jaarmarkten, waar onze voorouders zich, soms liefdevol, soms ruig, ook graag te goed deden aan koek. Dat er tijdens oude volksfeesten ook nogal eens onsmakelijke dierenspelletjes plaatsvonden, moet u maar op de koop toenemen. Bedenk dat ook ons hedendaagse kerstgevoelge, ondanks een Partij voor de Dieren, nog steeds iedere vorm van dierpsychologische slachtofferhulp ontbeert.

Naar aanleiding van de onlangs gerestaureerde grafsteen van de onbaatzuchtige Jan Willems Koiter roept Hans Huiting herinneringen op aan de ‘droeve’ afscheiding van de Gereformeerde Kerk Winsum-Obergum in 1892, nu alweer 165 jaar geleden, waaraan in het komende jaar officieel een einde zal komen.

Onze werkgroep Scheepvaart snuffelt samen met Folkert Heerema nog wat rond op de scheepswerf van de gebroeders Sissing en in diens familiegeschiedenis. Tenslotte zijn er uiteraard onze vaste rubrieken: Doudestieds en het verslag van de laatste ledenvergadering door de secretaris.

Oh ja, en vergeet niet het mooie Groningse gedicht van Jan de Boer te lezen, waaraan wij onze beste wensen voor 2009 gekoppeld hebben.

Veel leesplezier en zo....

De redactie.

Inhoud

Koekhakken	2
Werkdag Maarhuizen	10
Jan Willems Koiter	12
Interview met Folkert Heerema	14
Doudestieds	16
Verslag ledenvergadering 14 oktober 2008	18

Koekhakken, kermissen, jaarmarkten en boeldagen

In 2003 verscheen er in de rubriek 'Dikdakken' van ons Infobulletin een interview met voormalig bakker

Klaas Kloosterhof,¹ die daarin onder het hoofdje 'Winsumer Olwiefkoug' het zogenaamde 'koekhakken' ter sprake bracht. Hij vertelde hierover toen het volgende:

'Koekhakken' is een bekend volksspektakel dat in het noorden in veel dorpen tijdens boeldagen op het programma stond; in Winsum natuurlijk tijdens 'baistemaart' in oktober. Dan stond er een groot houten

hakblok op poten in de straat en dan moest je daar een 'streep' koek in één of twee keer doormidden

hakken. Als het lukte, dan was de koek voor jou. Onlangs sprak ik Bert Kampinga, zoon van de vroegere bakker (hoek van de Hoofdstraat-Westerstraat)

hierover aan. Bert bleek nog in het bezit van een oude koekhakbijl of 'slingerbiele', waarvan hieronder enkele foto's zijn afgedrukt.

Min of meer bij toeval kwam ik de laatste tijd in diverse publicaties en op het internet nog wat meer gegevens tegen over dit oude volksspel en andere spelletjes met koek. Om de koekspelletjes in een historische context te plaatsen ga ik eerst wat nader in op de herkomst en het vaak nogal ruige karakter van het kermis- en jaarmarktvermaak van onze voorouders.

Kermis, jaarmarkt en koek

Koek, kermis en jaarmarkt (ook wel 'foor' genoemd) zijn vele eeuwen onlosmakelijk met elkaar verbonden geweest, zoals, zeg maar, eieren en 'neut'nschait'n met Pasen, pepernoten met Sinterklaas, snoepgoed en lampions met Sint Maarten en beschuit met muisjes met de geboorte van een kind.

Van deze beide jaarfeesten is de kermis naar alle waarschijnlijkheid in deze streken het oudst. Het woord 'kermis' is afgeleid van 'kerk-mis', een lokaal jaarlijks terugkerende feestelijke dag, tijdens welke men de wijdingsverjaardag van de kerk herdacht. Aangezien in de Middeleeuwen alle kerken aan een of soms meer heiligen waren toegewijd, droegen de kermisfeesten vaak de naam van de patroon van de plaatselijke kerk, bijvoorbeeld Sint Janskermis, Sint Maartenkermis, Driekoningenkermis enz. Zo zullen in Obergum, waar de dertiende-eeuwse kerk toegewijd was aan Sint Nicolaas, tot aan de reformatie op 6 december de 'bloemetjes' buiten zijn gezet. Van Winsum kennen we tot op dit moment, helaas, de patroon van de kerk niet.

De kermis als oorspronkelijk religieus feest begon uiteraard met een plechtige misviering in de kerk, die veelal voorafgegaan of gevolgd werd door een kleurrijke processie of 'ommegang', tijdens welke het beeld of een voorstelling van de patroonheilige plechtig door de straten van stad of dorp werden rondgedragen. Hieraan namen alle plaatselijke gilden, broederschappen en toenmalige 'vips' in vol ornaat deel. De straten en de kerk werden voor de gelegenheid feestelijk versierd met vlaggen, wimpels en bloemen, terwijl er in de straatjes van het dorp van alles te doen was: toneel, muziek, dans en spelletjes. De eigenlijke kermis, die toen geheel bestond uit traditionele spelletjes, drankjes en lekkernijen werd na de hoogmis veelal officieel door de eerwaarde heer pastoor geopend, wellicht door wat gezwaai met een wijwaterkwast over de vaak nogal simpele, maar daarom niet minder gevaarlijke attracties. Uit zeventiende-, achttiende- en negentiende-eeuwse schilderijen en gedichten vernemen we dat met name de zogenaamde 'boerenkermissen', zeg maar die op het platteland, nogal vermaard waren, althans in de toentertijd o zo beschaafde en nette ogen van stedelingen, vanwege de woeste braspertijen, gevechten en bloedlinke spelletjes.

In sommige stadjes en dorpen duurde de 'kerkmis' wel drie, vier dagen of zelfs een hele week. Kortom, er werd in die voorreformatische tijden, ook in Groningen, flink en zeer regelmatig feest gevierd. Want als inwoner van een buurdorp moest je natuurlijk ook wel even, uit nieuwsgierigheid en zo, een kijkje gaan nemen op de kermissen van de dorpen in de buurt, net zoals veel Winsumers vandaag de dag nog jaarlijks graag naar de Hemelvaartkermis van Eenrum trekken. In de nogal 'strenge', normen- en waardengevoelige zestiende eeuw verordent Karel V op 7 oktober 1531 dan ook, dat de plaatselijke kermissen niet langer mogen duren dan één dag. Tot op de dag van vandaag blijkt dat zijn verordening weinig heeft uitgehaald,

omdat het kermispubliek zich natuurlijk simpelweg heeft ‘aangepast’

Naast de kermis kenden de wat grotere stadjes en dorpen ook jaarmarkten, vaak verleend door leken, een plaatselijke of regionale graaf, hertog of heer om er de lokale handel mee te vergroten en er uiteraard zelf ook rijker van te worden. Zo ontvingen in de elfde eeuw het toen klein-stedelijke Winsum en Garrelsweer zelfs van de Duitse koning Hendrik IV op 25 april 1057 een heus marktrecht, waaraan tevens een munt- en tolrecht was verbonden. Helaas weten we niet wanneer die toen ingestelde jaarmarkt precies plaatsvond, maar naar het oude kermisvoorbeeld werd er uiteraard driftig ge-, of, zo men wil, misbruik van gemaakt. Er kon weer eens uitbundig gefeest worden, net als nu nog tijdens baistenmaart.

Overigens zij hier vermeld dat de huidige Winsumer baistenmaart pas van veel later datum. Deze werd namelijk omstreeks 1885 in het leven geroepen door oud-burgemeester van Winsum (1873-1878) en statenlid Enno Wierda²

In het zuiden des lands (beneden de Rijn) en in België heten deze, daar vaak veel oudere jaarmarkten ook wel ‘foor’, afgeleid van het Romeinse woord ‘forum’ (In Frankrijk: ‘foire’). Eens per jaar stonden de Romeinen toe dat vreemdelingen hun waren en fratsen op hun eigen ‘forum’ aan de man kwamen brengen.

De omgekeerde wereld

Wie vandaag de dag een kermis bezoekt, hoe klein ook, zal er nog steeds een of meer kraampjes met snoeperij aantreffen. Aan zuurstokken, kaneelstokken, noga(blokken) en diverse soorten koek in allerlei maten en smaken kan men zich nog overal in Europa tijdens de kermis misselijk eten. Want op kermissen en jaarmarkten mochten en mogen (nou ja?) even alle remmen los. Er mocht en mag overvloedig worden gegeten, gedronken en gedanst. Zo hebben wij dat, of we dat nu nog ‘betamelijk’ vinden of niet, toch echt wel van onze voorouders geleerd.

De viering van een kermis of jaarmarkt in voorbije eeuwen had veel weg van het nu nog bestaande zuidelijke carnaval. Enkele dagen mocht de gewone, normale en (o zo) burgerlijke wereld op z’n kop worden gezet. In de plaats van de dagelijkse, tijdelijke plichten, verplichtingen en verantwoordelijkheden heerste er dan even de losbandige moraal van het ‘carpe diem’ (pluk de dag). In het brede perspectief van de aardse vergankelijkheid mocht je dus ook even zijn wie je altijd al gedroomd had te willen zijn. Je zette een raar masker op, trok een idioot kostuum (of, zoals tijdens het Braziliaanse carnaval, bijna helemaal niks) aan, en speelde uitzinnig je ‘alter-ego’.

‘Want heus, d’r komt een tijd, dan ben je alles kwijt’. En alle, vandaag mijns inziens wel wat erg overdreven benadrukte, ‘normen en waarden’ mochten goddank even helemaal overboord worden gegooid.

Zo herinner ik me van de Winsumer baistenmaart in de zeventig jaren van de vorige eeuw nog goed dat ik mijn toen tien- of elfjarige zoon in de Hoofdstraat tussen de honderden dampende koeienruggen tegenkwam, terwijl hij en wat vriendjes heel stoer, en heel bleek om de neus, sigaretjes rookten. Want dat mocht dan dus zomaar.

Hoewel de kermissen en jaarmarkten in vroegere eeuwen uiteraard niet over reuzenraden, botsautootjes of allerlei andere lawaaijige Disneyland-achtige elektronische supermachines beschikten, kenden zij wel andere, simpeler vormen van ‘vermaak’ met mensen en dieren, die wij vandaag in veel gevallen zeer ongepast en zelfs verbijsterend zouden vinden.

Na het bekijken en beluisteren van rondtrekkende gasten als muzikanten, jongleurs, goochelaars en kwakzalvers – die je onder tromgeroef, om de kreten van pijn voor het publiek te overstemmen, graag verloor van een ontstoken tand of kies –³ kon je je toen ook zonder enige gêne vergapen aan lilliputters, Siamese tweelingen, reuzen, dwergen en andere ‘wangedrochten’ (gehandicapten). Ja, zelfs indianen en negers waren vanwege dezelfde sensatiezucht en nieuwsgierigheid echte topattracties.

Naast al dit kostelijke menselijke ‘leed’ zou de Partij voor de Dieren in die eeuwen ook veel werk gehad hebben aan de vele gruwelijke dierspelletjes, waaraan onze lieve voorouders zich te buiten gingen, zoals, om er slechts enkele te noemen, gans-trekken, ganskuppelen, palingtrekken en katknuppelen. Het Winsumse ‘strontglijden’, zoals dat enkele jaren geleden tijdens

Het ‘gansrijden’ naar een zeventiende- eeuwse prent.

baistenmaat te zien was (en zelfs de landelijke TV haalde), is vergeleken met deze beestachtige spelletjes wel erg braaf.

Enkele dierenkwellende spelletjes

Het 'ganstrekken' was weleer door alle Nederlanden in gebruik, en werd op vijf verschillende manieren bedreven: te paard, te voet, op een wagen, op het water of zelfs op schaatzen. In 't eerste en derde geval noemt men het ook gansrijden. Tussen twee palen of twee bomen wordt een touw gespannen, waaraan een gans aan zijn poten is opgehangen. De naar beneden hangende kop is met zeep, vet of olie besmeerd. Wie de kop eraf rukt, wint de gans en dikwijls ook nog een zilveren lepel. Het 'spelletje' werd ook uitgevoerd door met paard en wagen zo snel mogelijk onder de gans door te rijden. De trekker tuimelde dan niet zelden van de wagen, of, zoals een oud rijmpje luidde:

*De gladde kop glijdt door zijn hand,
En 't boertje buitelt in het zand.*

Het ganstrekken te water was van ouds in de Nederlanden ook zeer populair. De trekkers waren boeren en schippers, maar ook deftige burgers, ja zelfs edellieden gingen er met hun vrouwen en dochters naar kijken. Over een vaart was een kabeltouw gespannen; daaraan was de gans met de poten stijf vastgebonden. De trekker stond, in hemd en onderbroek gekleed, achter op een bootje, dat snel onder het touw doorgeroeid werd. Gewoonlijk duikelde hij tot vermaak van de toeschouwers in de vaart.⁴

In plaats van een gans kon men natuurlijk ook heel goed gebruik maken van een paling. Het zogenaamde 'palingtrekken' kon net als het ganstrekken plaatsvinden op het water, doch met dit verschil, dat de paling niet met de kop maar met de staart naar beneden hing. En hoewel niets zo glad is als een aal, werd die staart toch nog even lekker met zeep ingesmeerd.

In vroegere eeuwen behoorden het paling- en ganstrekken tot alle openbare feesten. In de negentiende eeuw waren het vooral herbergiers die dit soort, toen langzaam al half clandestiene spelletjes organiseerden. In Amsterdam trad pas aan het begin van 1870 een politieverordening in werking, die verbood 'dieren op eenige wijze te mishandelen' (art 89).⁵ Volgens Ter Gouw ging men ooit eens in een, voor de veiligheid door hem niet met naam genoemd dorp nabij het Limburgse Sittard zelfs zover, dat de gans of paling werd vervangen door een kat. Het arme, in doodsnood verkerende en telkens aan zijn kop getrokken beestje zal zich ongetwijfeld krijgsend, spartelend en krabbend danig hebben verweerd, zodat menig deelnemer met bekraste en bebloede handen en bovenarmen aan z'n '(katten)trekken' kwam.

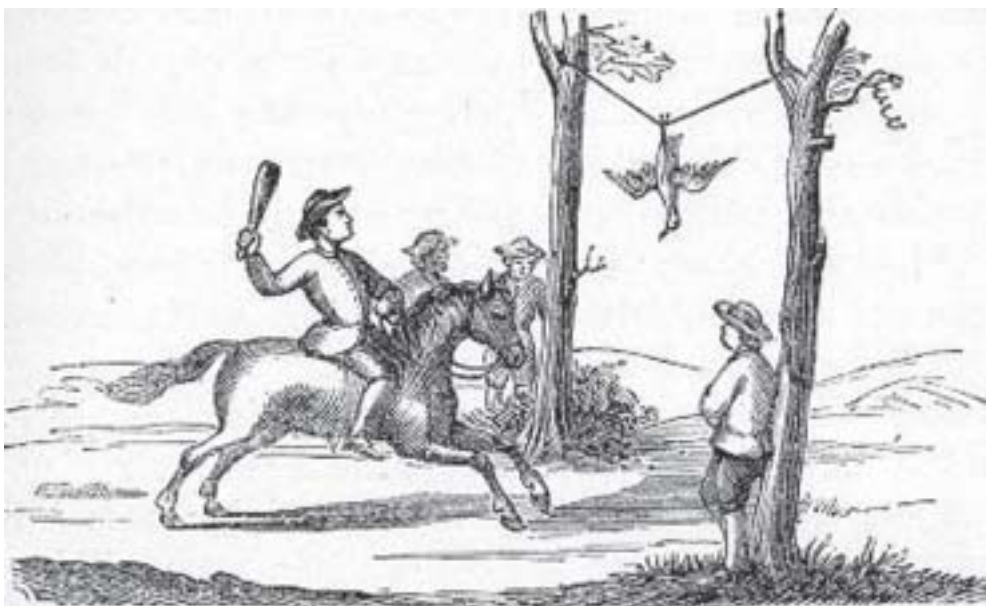
Het zogenaamde 'ganskuppelen' is ongetwijfeld het oudste

van alle dieren spelletjes. Je kon het wederom op twee manieren doen: te paard en te voet. De tweede manier was ten tijde van Ter Gouw nog in Friesland in zwang. Hij schrijft:⁶

Daarbij hangt de gans in een korf, 'met kop en hals onder uit'; vroeger moest het een levende gans zijn, maar tegenwoordig wordt het dier vooraf gedood. De spelers zijn geblinddoekt (wat bij 't knuppelen te paard 't geval niet was) en worden, eer ze er met hun knuppel op af gaan, eenige malen in de rondte gedraaid om hen 't spoor bijster te maken; 't geen dan ook ten gevolge heeft, dat de meesten een verkeerde rigting nemen, en, als Don Quichot, in de lucht staan te schermen, onder 't schaterend gelach van al de kijkers. Eindelijk toch weet er een zoo goed den afstand te meten, en, alsof hij 't op den reuk had, zijn koers te nemen, dat hij juist bij 't gansje aankomt, en met een fikschen slag doet hij den kop ver weg stuiven.

Het zogenaamde 'katknuppelen', dat weer verwantschap vertoont met het ganskuppelen, en dat door Jan ter Gouw erg plastisch beschreven wordt, wil ik u ook niet onthouden:⁷

Den volgenden dag zien we in 't weiland achter de herberg twee hoge dikke palen staan; een sterk touw is er tusschen gespan-

Het 'ganskuppelen' te paard naar een zeventiende-eeuwse prent.

nen, en in 't midden hangt een bierton, wel goed digt gekuipt, en van stevige hoepels voorzien. In die ton zit de arme kater; dien de schuitejager ergens in de stad opgevangen en voor een schelling aan den waard geleverd heeft. Wanneer het op een dorp in den omtrek haast kermis zal zijn, heeft elke huismoeder maar op haar poes te passen.

De spelers komen in de herberg bijeen, en elk trekt een nummer, dat hij met krijt op de zool van zijn schoen schrijft. En daarop gaan ze naar 't land, en alle dorpelingen niet alleen, oud en jong, maar ook honderde bezoekers van rondom volgen, en scharen zich achter en ter zijde van de spelers langs de slootjes. De knecht uit de herberg brengt een knuppel, en maakt 20 of 30 schreden van de ton, een groef in den grond, die 'de meet' heet, en die geen der spelers overschrijden mag. No 1 begint, en werpt met alle magt den knuppel tegen de ton, die van den schok heen en weêr slingert, en de kat, die angstig tegen den bodem der ton gekropen zat, slaakt een kreet zoo akelig, dat er een steenen hart van breken zou. Al de overigen doen op hun

beurt den knuppel tegen het schommelend en slingerend vat bensen; 't krijten en krollen, 't maauwen en blazen der kat is het eigenaardig muziek bij dit kermisvermaak; en hoe vervaarlijker het dier schreeuwt, hoe meer pret de menschen hebben. Als al de nummers hun beurt hebben gehad, begint No 1 op nieuw, totdat eindelijk, na lang beuken, de bodem van 't vat bezwijkt, en de kat, razend en dol, er uit springt en weg ijlt, - namelijk zoo ze nog springen kan, want als ze bij ongeluk den knuppel op den kop gekregen heeft, valt ze er uit en blijft liggen. Dit is voor de toeschouwers 't gewigtigst oogenblik - te zien, hoe de kat er uitkomt, en, zoo ze nog leeft, hoe angstig en wild ze een heenkomen zoekt. 't Volk stuift uiteen aan dien kant, waar de kat zich heen wendt; en bij die gelegenheid loopen er soms eenigen van de kijkers zonder omzien in de sloot, en worden er, tot den hals bemodderd, weêr uitgetrokken. Hij, die den laatsten worp gedaan heeft, wint het mooie zilveren messehecht. Er wordt een hoezeetje voor hem aangeheven, en zijn vrienden geven hem de hand en wenschen hem 'veul geluks'. Nu moet hij trakteren; het getal flesschen, dat hij geven moet, is reeds vóór den aanvang van 't spel bepaald. De heele troep stroomt dan in de herberg terug, en 't veld, straks zoo woelig, is weldra geheel ledig. Op de jongens echter rust nog een andere taak: de gevlugte kat op te vangen; wie haar terug brengt krijgt ook een flesch. De helft der toeschouwers gaat nu naar huis; de andere helft, die plakken blijft, zakt later langzamerhand af, maar de knuppelaars houden vol; en als ze eindelijk heen gaan, slingeren ze niet minder dan de ton gedurende 't spel.

Mocht u nu denken dat dit soort van walgelijk vermaak vooral op de boerenkermessen op het platteland erg geliefd was, dan vermeld ik hier tenslotte nog een, voor de hoogste kringen aangericht zogenaamd 'kattenvuurwerk'. In juli 1582 kwamen Prins Willem van Oranje en de Hertog van Anjou te Brugge, waar zij 'zeer heuslijk bewelkomt, en met prachtigen toestel ontfangen' werden. Tot dat 'prachtigen toestel' behoorde ook een schip op een hoge mast, dat op de Grote Markt stond opge-

steld. Het schip zat vol vuurwerk en levende katten, die er met kettingen in vastgemaakt waren. Toen het vuurwerk aangestoken werd, vermengde zich het 'miserabel krijten en krollen der katten met het knetteren en knallen van het kruit', totdat het schip in brand vloog en de arme dieren in de vlammen omkwamen.⁸

Over al dit, in onze hedendaagse ogen ten minste merkwaardige vermaak van onze voorouders ten koste van mens en dier kan men zich verbazen of boos maken, feit is wel dat de toenmalige perceptie, beleving en maatschappelijke acceptatie nu eenmaal echt anders waren dan de onze. Hoewel....? In ieder geval was de tijd van luxueuze en rijk gesorteerde zelfbedienings-dierenwinkels, dierpsychologisch verantwoorde opvoedingscursussen voor honden en katten en Joep van 't Hek's aangrijpende leidje over het arme konijntje Floppy nog ver weg.

Kermiskoek en de liefde

Maar hoe gruwelijk en onbehouwen men toen, althans in onze hedendaagse beleving, ook tekeer ging tijdens de kermis of jaarmarkt, koek speelde er in ieder geval een belangrijke, en vaak zelfs zeer liefdevolle rol.

Want hoe creatief waren onze voorouders in voorbije eeuwen wel niet met koek?

In verschillende Germaanse landen, en dus ook in Nederland en Vlaanderen werd de kermiskoek – veelal zoete en kruidige, pittige koek (vgl. recept van Kloosterhof) – ook wel 'hylikmaker' genoemd. Het woord 'hylikmaker' is het best te vertalen met 'huwelijksmaker' of, zo men wil, 'huwelijksmakelaar'. Deze bijnaam dankt de kermiskoek aan het vroeger algemene gebruik, dat jongemannen, die met hun uitverkorenen de kermis bezochten, maar te verlegen waren hun verliefdheid rechtstreeks uit te spreken, een kermiskoek kochten en deze aan hun geliefden aanboden. Accepteerden de meisjes de koek, dan was het doel bereikt en hoefde er verder niets meer gevraagd of gezegd te worden.

In het oosten van het land bestond plaatselijk het gebruik dat,

Het 'katknuppelen' of 'katmeppen' naar een zeventiende-eeuwse prent.

als een minnaar zijn meisje ten huwelijk kwam vragen, de familie van de toekomstige bruid het verliefde paar één plak koek in de mondjes gaf. De koek moest dan vanaf beide uiteinden tegelijkertijd door de jongen en het meisje worden opgegeten zonder dat zij er met hun handen aan mochten komen. Als dit lukte, werd toestemming gegeven voor het huwelijk.

In Brabant bestond er een traditie volgens welke een minnaar de koek simpelweg bij zijn geliefde thuis liet bezorgen. Als de koek door de bakkersknecht was afgeleverd, ging de verliefde jongeman op bezoek bij zijn (hopelijk) aanstaande schoonfamilie. Lag de koek nog onaangesneden op tafel, dan keerde hij onverrichter zake en als vrijgezel terug naar huis.

Interessant is ook dat, toen de kermiskoek als huwelijksmake-laar in onbruik raakte, de Brabantse bakkers deze aan hun vaste klanten bij wijze van relatiegeschenk, met opschrift, cadeau deden.

Kermiskoek en spelletjes

Tijdens kermissen, jaarmarkten, en hier in Groningen ook op boeldagen, was koek een onmisbaar ingrediënt van de feestelijkheden. Koek was dus altijd in overvloed voorhanden. Vandaar dat men er ook lekker mee kon spelen.

Van alle traditionele koekspelletjes kennen wij vandaag eigenlijk alleen nog het 'koekhappen', dat, althans in mijn kinderjaren, nog vaste prik was tijdens verjaardagen van vriendjes of vriendinnetjes of tijdens de buurt- of straatspelletjes op Koninginnedag. Een leuke variant op dit grappige spel is momenteel het schattige reclamespotje van Pijnenburg, waarin een vader op de racefiets zijn zoontje met een plak koek aan een vishengel op zijn racefietsje vooruit probeert te jagen.

In Friesland bestond het zogenaamde 'koekslingeren', dat met name door volwassen jonge boeren werd bedreven tijdens de

kermis of jaarmarkt, maar ook als zondagsspel. Voor het slingeren gebruikte men een lange 'Dimterkoek' (= Deventerkoek). Jan ter Gouw beschrijft het spel in zijn boek *De Volksvermaken* als volgt:⁹

Vier slingeraars verdeelen zich in twee porturen [partijen J.T.], en loten wie de keuze zal hebben van 't eerst of 't laatst te slingeren. De kiezer bevoelt de koek; is die hard dan zegt hij: 'ik slinger 't eerst': maar is die week, dan geeft hij de eerste beurt aan de tegenpartij, omdat een weke koek bij de eerste slingering gemakkelijk afbreekt, en dus niet ver weg vliegt.

Hij nu, die 't eerst slingert, grijpt de 'Dimterkoek' in de volle hand, neemt een loopje en zwaait op eens om, waardoor hij aan zijn slingering de meeste kracht geeft, en 't grootste deel van den koek vliegt een eind weg, terwijl hij met zijn 'hânstik' staan blijft. Dit stuk moet hij in de hand houden, want zoo hem de heele koek uit de hand vloog, ging zijn beurt voorbij, en zijne slingering werd niet geteld. Als de afstand van den slingeraar tot het weggeslingerd stuk gemeten is, neemt een speler van het andere portuur dit stuk op, en slingert daarmee op zijne beurt, en zoo doen achtereenvolgens ook de beide anderen. De afstanden van de beide maats worden bij elkaar gesteld, en zij, die 't hoogste cijfer maken, hebben den prijs gewonnen.

Ook op het eiland Urk kende men het koekslingeren, maar daar werd het 'koekzwikken' genoemd.

Voorts bestond er nog een koekspel, dat bekend stond als 'koekgooi(j)en'. Volgens Ter Gouw hield dit spel niets anders in dan dat er om koek gedobbeld werd op de kermis en ook wel op het ijs.

En tenslotte was er dan nog het befaamde 'koekhakken'.

Koekhakken

Evenals Winsum herdacht ook Garrelsweer vorig jaar dat het dorp 950 jaar geleden uit handen van de Duitse koning Hendrik

Koekhakken op de Zuidlaarder markt.

IV het recht ontving om er een markt te stichten, waaraan ook een tol- en muntrecht verbonden mochten worden. Ter gelegenheid van dit jubileum werd ook in Garrelsw eer een interessant en rijk geïllustreerd boek uitgegeven, getiteld *Van Gerleviswert tot Garrelsw eer*, dat geschreven werd door Geert Vos.¹⁰

In dit boek is een leuke paragraaf opgenomen over 'Oude gebruiken uit ons dorp en de omgeving'.¹¹ Over het 'koekhakken' vertelt schrijver Geert Vos, dat het spel in en om Garrelsw eer vaak gespeeld werd bij verkopen.

Met een speciale scharnierende bijl, 'slingerbiele' genoemd, moest je repen koek in de lengte in tweeën hakken. Om het spannend te maken werden meerdere plakken op elkaar gelegd. Soms werd grof om geld gespeeld.

Vos citeert hierna een advertentie uit de Provinciale Groninger Courant van 5 april 1862, waarin in de aankondiging van een boeldag van een boerderij, speciaal vermeld wordt, dat 'koek-

hakken en spelen om geld (...) niet (wordt) toegestaan.

Op de daarbij afgedrukte foto is goed te zien op welke manier het koekhakken in zijn werk ging. De scharnierende bijl wordt door dhr. Hartog met twee handen vastgehouden. Leuk detail is dat de koekhakker zijn sigaartje even op de rand van het houten blok heeft gelegd.

Ter Gouw omschrijft het koekhakken als volgt:

*Het koekhakken is sedert eeuwen een boeren- en jongensvermaak op kermissen en marktdagen. Men ziet het hiernevens [zie afbeelding] afgebeeld naar eene houtsneede uit de 17e eeuw. De koeken worden er opzettelijk voor gebakken; dunne platte, taaije stroopkoeken, die veel lijken op een stuk zoolleër: en de kunst is, ze in drie slagen met het bijltje, niet in regte, maar in een gebroken lijn met twee stompe hoeken, door te hakken. 't Koekhakken levert dus, zoowel als 't kolven, 'een wiskundige oefening' op.*¹²

In het zeventiende-eeuwse Amsterdam was het koekhakken kennelijk zo geliefd, dat men niet tot de kermis hoefde te wachten; op de meeste pleinen en her en der bij bruggen waren permanent koekhakblokken opgesteld.

In 1654 vonden de Amsterdamse 'Heeren van den Gerechte' evenwel dat het spelletje te gevaarlijk was. Zij namen toen het besluit het koekhakken te verbieden op verbeurte van bijl en blok en drie gulden of 'het opperste kleed'.

Ook elders in den lande werd het spel in de loop der eeuwen bij herhaling verboden, al verdienden diverse kermisexploitanten er in de vijftiger jaren van de vorige eeuw nog steeds een boterham mee.

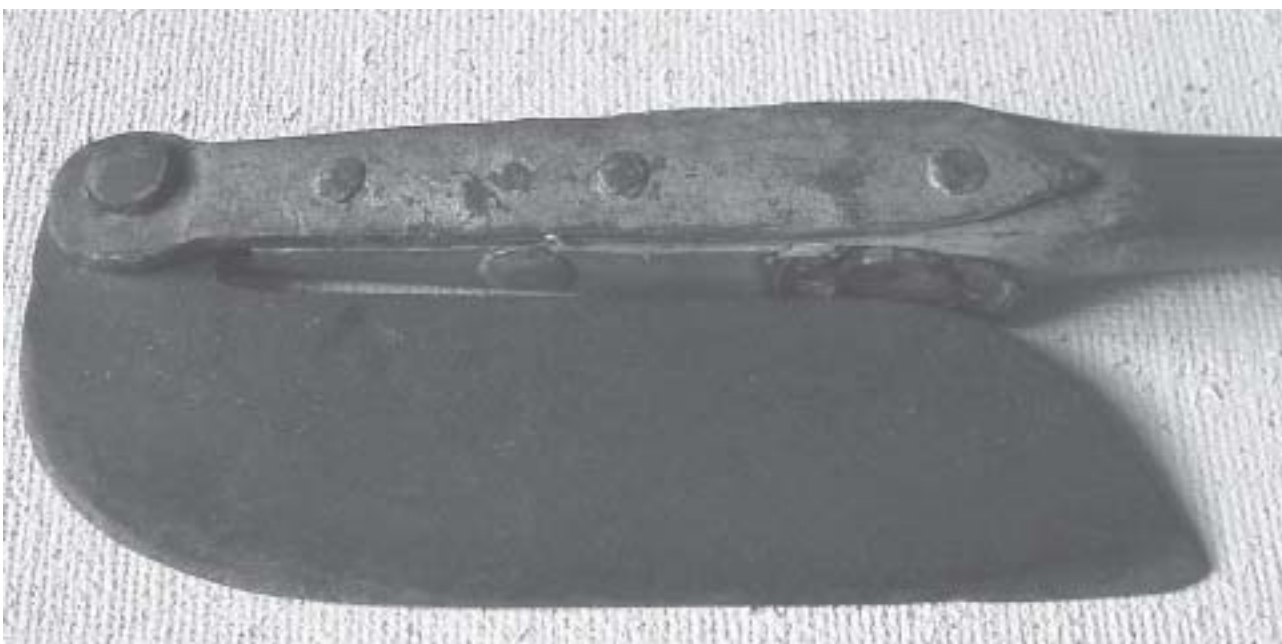
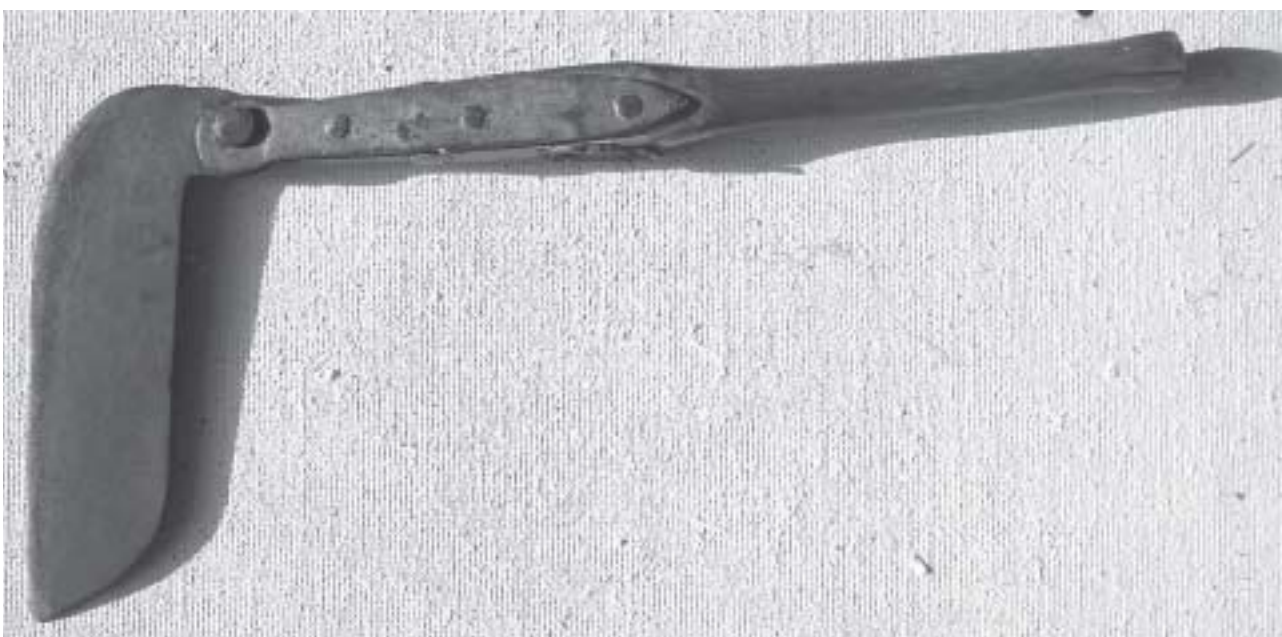
Dat regionale en lokale gezagshebbers vaak vruchteloze pogingen deden het koekhakken te verbieden is niet verwonderlijk. Naast de omstandigheid dat de deelnemers niet zelden vanwege onenigheid en/of drank met elkaar op de vuist gingen en elkaar daarbij gemakkelijk de bijl naar de kop gooiden, gebeurde het ook vrij frequent dat koekhakkers zichzelf of elkaar in het vuur van het spel door onhandigheid, overmoed of onoplettendheid lichamelijk letsel toebrachten.

Zo vond ik in het tijdschrift van de Vereniging Oud-Dordrecht een prachtig verhaal over een zeventienjarige jongen, Huijbert du Sair genaamd en zoon van weduwe Janneke du Sair-De Wandt, die, samen met zijn vriend Thomas Booijen, op 20 mei 1687, om precies te zijn tegen half acht 's avonds, in de Blauwpoort van genoemde stad een houtblok aantrof, dat [prachtig detail! J.T.] toebehoorde aan de vrouw van 'in den wandelingh genaemt den dooven Bartel'.

In het bijzijn van vier wat jongere (13 a 14 jarige) ventjes gaat Huijbert een weddenschap aan met Thomas, dat hij 'eenen peperkoek, keefjes genaemt, met eenen blinden en sienden [= geblinddoekt. J.T.] in stukken zal hakken. Nadat Huijbert zich 'met sijn hoet geblind' heeft en aanstalte maakt om de koek te klieven, trekt Thomas, die heel slim de kans schoonziet om de weddenschap snel te winnen, de koek vliegensvlug van het blok. Huijbert, die natuurlijk direct in de gaten heeft dat

Koekhakken te Garrelsw eer. De heer Hartog staat op het punt de bijl op te zwaaien. Zijn sigaartje heeft hij even op de rand van het blok gelegd.

De 'slingerbiele' of koekhakbijl. De totale lengte van de bijl bedraagt ca. 45 cm. Het bijlblad, dat aan de punt van de steel scharniert, is ca. 25 cm. lang en 7 cm. breed. Aan de bovenzijde van de steel is een lapje leer bevestigd om de stompe kant van het bijlblad bij het terugslaan op te vangen. De ijzeren bevestiging van het scharnier aan de steel is met klinknagels aan de zij- en boven/onderkant vastgezet. Met dank aan Bert Kampinga. (foto's J. Tersteeg).

Koekhakken naar een zeventiende-eeuwse prent.

hij belazerd wordt, eist nog een keer te mogen slaan en waar- schuwt Thomas zijn handen van het blok weg te houden. De vier kleine kereltjes bemoeien zich er eveneens mee en vinden ook dat Thomas op moet houden met steggelen.

Als Huijbert ten tweede male slaat, probeert Thomas opnieuw de koek van het blok te grissen. Maar helaas!

In het detailrijke verslag van de Dordtse notaris Johan van der Hoop, drie dagen later (23 mei 1687) opmaakt, lezen we:

Als wanneer ten ongelucke voorgevallen is, dat den voorsegde Du Sair mette geseijde beijl drie vingers van den voornoemde handt, wesende de linckerhandt, geheel onnoosel [= onbedoeld. J.T.] in 't hacken geraeckt en getroffen heeft,...

Na dit voorval heeft moeder Janneke haar zoon Huijbert voor zijn eigen veiligheid enige tijd te logeren gestuurd naar familie in Maastricht.¹³

Naast het verlies van vingers leidde het koekhakken met de scharnierende bijl, in geval men al dan niet geblinddoekt en/of wat aangeschoten vóór of langs het blok sloeg, ook vaak tot nare verwondingen aan de knieën of onderbenen. Een gevolg hiervan was dat men zeer regelmatig het gebruik van de slinger- bijl verbood. Ter vervanging gebruikte men dan een kleiner bijltje met een lemmet van circa 6 cm. breed. Gewoonlijk ging men dan de weddenschap aan om de koek in drie of vier slagen door te hakken. Lukte dat, dan kreeg men de koek zonder beta- len. Ging het mis, dan betaalde de verliezende koekhakker voor de koek, die dan gratis naar de tegenpartij ging.

Tenslotte zij nog vermeld dat men de grote of kleine bijl ook wel verving door een, minder gevaarlijke, harde houten stok of een ijzeren staaf van circa 60 cm. lang. Men sprak dan van 'koekslaan'. In dat geval waren er wel circa tien flinke meppen, en het volle lichaamsgewicht, nodig om de taaie koekplakken te klieven.

■ Jacques Tersteeg.

1. 'Het geheim van de bakker', in: *Infobulletin Winshem* jrg. 8 (2003, nr. 1) 20-21.
2. H.W. Wierda, *Vijftig jaren 1835-1885* (Groningen 1887), Eerste Deel. – Proza, 205.
3. Met hartelijke dank aan mijn tandarts, Bart Fledderus, die mij van deze, gelukkig niet in zijn praktijk bestaande tradi- tie op de hoogte stelde tijdens mijn laatste halfjaarlijkse controle.
4. Jan ter Gouw, *De Volksvermaken* (Haarlem 1871) 354-355.
5. Jan ter Gouw, a.w., 355-356.
6. Jan ter Gouw, a.w., 353.
7. Jan ter Gouw, a.w., 349-350.
8. Jan ter Gouw, a.w., 353.
9. Jan ter Gouw, a.w., 369.
10. Geert Vos, *Van Gerleviswert tot Garrelsweer* (Garrelsweer 2007).
11. Ibidem, 32-35.
12. Jan ter Gouw, a.w., 369.
13. Angenetha Balm, Jan Willem Boezeman, 'Huijbert du Sair, een deugniet of pechvogel?', in: *Oud-Dordrecht* jrg. 23 (2005 nummer 2) 73 ev. Zie ook de website: HYPERLINK“<http://www.oud-dordrecht.dordt.nl>”www.oud-dordrecht.dordt.nl.

Werkdag *Maarhuizen*

Het was een bijna herfstachtige dag, zaterdag 23 augustus van dit jaar. De dag waarop de buitenactiviteit van onze Vereniging plaatsvond.

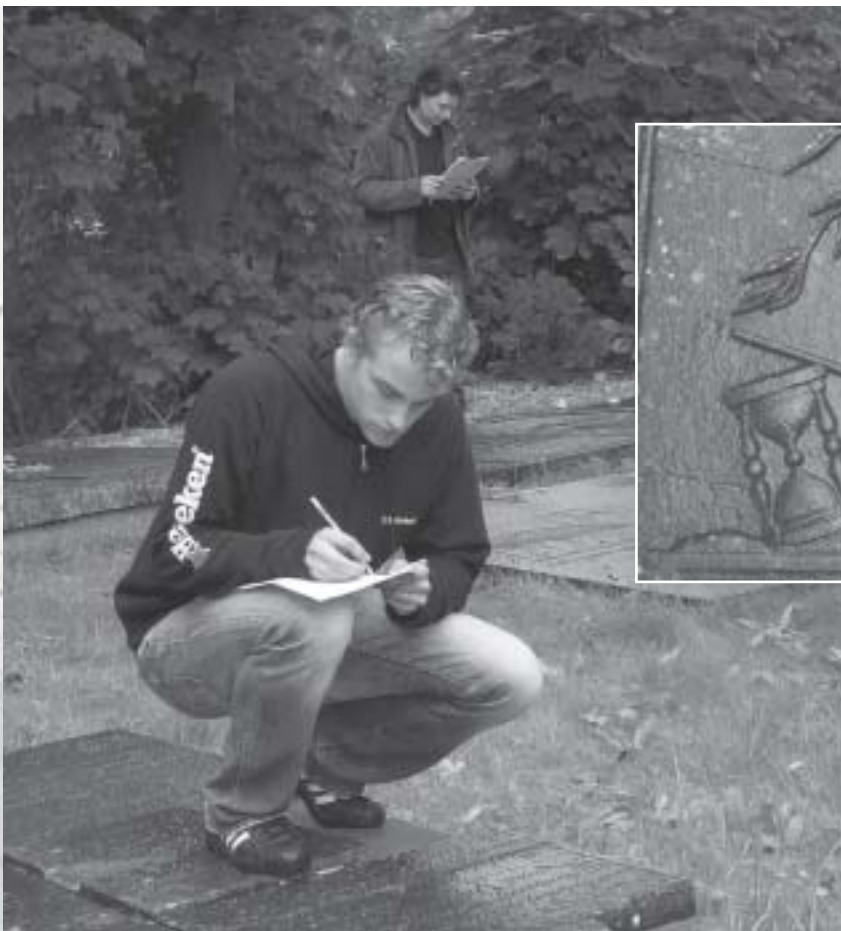
Ondanks een oproep in ons ledenblad van juli en een publicatie in het Dagblad van het Noorden in de week voorafgaand aan de werkdag viel de belangstelling voor deelname aan deze werkdag toch wat tegen. Een tiental leden van de vereniging versterkt met vrijwilligers, die via de gemeente Winsum waren uitgenodigd, aangevuld met een drietal vrijwilligers van jeugdsoos de Pluu, completeerden het gezelschap van ongeveer 15 personen. De groep stond ook tijdens deze werkdag onder de bezielende leiding van Reint Wobbes van de Stichting Oude Groninger Kerken. De vrijwilligers van de Pluu verzorgden op meer dan voortreffelijke wijze de catering tijdens deze werkdag. Onder het genot van een verse kop koffie met cake verdeelde onze voorzitter Jacques Tersteeg de werkzaamheden. Gewapend met inventarisatieformulieren, schrijfgerei, prikstokken en voldoende waterdichte kleding tegen de gestaag neervallende regen ging de groep aan de slag.

Het werk werd vereenvoudigd, omdat we dankzij een eerder onderzoek van verenigingsgenote Hilde Bolhuis de beschikking hadden over foto's en opschriften van alle graven. In het Infobulletin van 1999 nummer 3 publiceerde zij al een artikel over het kerkhof van Maarhuizen.

Het doel van deze werkdag was om de ontbrekende gegevens van de eerdere inventarisatie volgens een standaardmethodiek, die wij al eerder gebruikten bij de inventarisaties van de kerk-

(foto Rianne Stevens).

(foto Rianne Stevens).

hoven van Bellingeweer en Ranum, aan te vullen. Tevens wilden we nagaan of er nog sporen waren te vinden van de fundering van de reeds omstreeks 1720 afgebroken kerk. Tenslotte was het de bedoeling het kerkhofje met de exacte ligging van de graven op schaal in te tekenen.

Tijdens de middagpauze deed de groep zich tegoed aan de smakelijke broodjes en drankjes die door de Pluu-vrijwilligers waren bereid. Een erg natgeregende fundamenteprikker grapte

(foto Rianne Stevens)

wat druilerig, dat het waarschijnlijk aan de aanwezigheid van de 'Pluu' lag, dat het de hele dag zo lekker regende.

Toen het 's middags alsmat bleef doorregenen, spoelde langzaam maar gestaag het restant aan strijdlust en werkmoed bij de vrijwilligers weg. Tegen de klok van vier moest het werk uit barre nood beëindigd worden, omdat inmiddels zowel de deelnemers als de papieren doorweekt dreigden te raken.

Ondanks de wat desolaat aanvoelende nattigheid op de dodenakker, kregen we toch nog bezoek van een journalist en fotograaf van het Dagblad. Een troostend moment.

Al met al lukte het toch van zo'n veertig graven de opschriften en beschrijvingen aan te vullen. Hoewel de prikploeg zijn uiterste best deed om de fundering van de vroegere kerk in de alsmat drassiger grond op te sporen, slaagden zij daar maar ten dele in. Uiteindelijk werden aan de zuidzijde van het kerkhofje, waar momenteel eigenlijk geen graven meer aanwezig zijn, en parallel aan het paadje dat vanaf het toegangshek oostwaarts loopt, twee langgerekte (ca. 18 m.) puinbanen met enkele brokken van middeleeuwse kloostermoppen in west-oost-

richting getraceerd. Loodrecht op deze banen troffen we twee zuid-noord-puinbanen aan (ca. 8 m.). Uit deze vondsten, die dus bij benadering de plaats en omvang van het kerkje aangeven, valt tevens af te leiden dat de oorspronkelijke kerkfundering in de loop der tijd grondig is verwijderd.

Toen tenslotte iedereen, wat verlept en in gepaste stilte, maar zeker ook voldaan huiswaarts ging, brak plotseling de zon door

In ieder geval ligt het in de bedoeling om in het komende voorjaar onze voorouders op Maarhuizen opnieuw een bezoek te brengen.

■ Clemens Tersteeg

(Rianne Stevens).

Jan Willems Koiter (1798-1882)

In 2003 is de federatieve Protestantse Gemeente Winsum-Obergum c.a. (PGWO) ontstaan.

De Hervormde Gemeente Winsum-Obergum c.a. en de Gereformeerde Kerk Winsum-Obergum trokken vanaf dat moment in federatief verband samen verder op. De officiële (juridische) samensmelting zal in 2009 plaats kunnen vinden.

De afscheiding van de eerste Afscheiden Christelijke Gereformeerde gemeente in Nederland uit de Hervormde Kerk ontstond in 1834 te Ulrum. Bekend is daarbij de naam van Ds Hendrik de Cock.

Negen jaar daarna (in 1843) werd in Winsum-Obergum een Christelijke Afscheiden Gemeente gesticht. Deze gemeente scheidde zich af van de Hervormde Gemeenten van Obergum, Ranum en Maarhuizen en van Winsum en Bellingeweer.

In 1892 kreeg de afgescheiden kerk de naam: Gereformeerde Kerk Winsum-Obergum. Die afscheiding ligt nu al weer 165 jaar achter ons en het is toch een bijzonder feit dat na 165 jaar die beide kerken weer gaan fuseren.

De nodige en inmiddels plaatsgehad hebbende restauratie van toch wel een bijzonder grafmonument op de Algemene Begraafplaats te Winsum (Schilligeham) is aanleiding om eens terug in de (kerk)geschiedenis te gaan.

In het gedenkboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan in 1943 van de Gereformeerde Kerk van Winsum-Obergum, geschreven door Ds J.Dijk, predikant van die gemeente van 1941 tot 1945, staat het volgende vermeld:

“Met nadruk moet nu genoemd worden de naam van Jan Willem Koiter, van wien bij zijn sterven in 1882 kon worden getuigd dat hij sinds de stichting van de gemeente in den jare 1843 haar eerst als diaken, daarna als ouderling heeft gediend”

Jarenlang woonde Koiter (sinds 1864 weduwnaar van Foktje J.Smit) in de Molenstraat.

In het gedenkboek is vermeld dat Koiter zijn krachten en gaven wijdde aan de kerkelijke gemeente. Duizenden guldens gaf hij aan de kerk, alsmede zijn land (ongeveer 3 ha. gelegen in Schilligeham, thans – na de Ruilverkaveling Sauwerd – gelegen aan de Garnwerderweg).

Zeer zuinig in zijn particuliere leven, was Koiter ten aanzien van de kerk zeer offervaardig. Hij was het die de financiële problemen van de gemeente oploste door zelf royaal te betalen

In het gedenkboek van de Gereformeerde Kerk van Winsum-Obergum over de periode 1843 – 1993 onder redactie van H.B.Gerritsma is de geschiedenis van de kerk uitvoerig belicht.

Een van de besluiten die de kerkenraad, samen met de commissie van beheer, destijds nam is het instellen van een gravenfonds. Soms worden aan de kerk namelijk legaten gemaakt, met het verzoek om de graven van bepaalde familieleden te onderhouden (niet te vernieuwen) en schoon te houden..

Uit dit gravenfonds werd ook het grafmonument van Jan Willems Koiter steeds onderhouden.

Ondanks het onderhoud begon het grafmonument zich in deplorabele toestand te bevinden. De grafsteen was reeds op enkele plaatsen gescheurd.

Na een verzoek uit de kerkelijke gemeente besloot men de restauratie van het monument ter hand te nemen en te bekostigen uit het gravenfonds.

In de herfst van 2008 is de restauratie van het grafmonument voltooid.

Het opschrift op het monument geeft duidelijk aan welke belangrijke – onbaatzuchtige – rol Jan Willems Koiter in de 19e eeuw heeft vervuld in de Gereformeerde Kerk van Winsum-Obergum. Het is belangrijk dat dit in gedenkboeken in 1943 en in 1993 is vastgelegd, maar ook dat dit blijkt uit een (historisch) grafmonument.

Het eerste deel van de twee opschriften op het monument is opgenomen in bovengemeld gedenkboek.

Hieronder volgen de volledige teksten die voorkomen op het monument:

Ter gedachtenis van

JAN WILLEMS KOITER:

GEB. te Onderdendam 29 AUG. 1798

OVERL. te WINSUM 6 JAN. 1882.

Sints de Stichting der CHR. GER.

GEM. alhier in 1843, was hij eerst

Diaken, daarna Ouderl. dier Gem.

Deez' man gaf veel voor Godes zaak
Tot bouwing van Zijn kerk
Hij deed dit als des Christen taak
Blijmoedig in dat werk
De dood baard hem geen angst of smart
Zijn oog was op het kruis
Aan Christus gaf hij heel zijn hart
Nu is hij boven 't huis.

Tussen beide opschriften zijn afgebeeld: een engel met een boekrol, een bij, een anker, een opengeslagen boek, een kruis, een hart en een fakkel.

Het graf bevindt zich op de begraafplaats te Winsum, aan het pad rechts van het toegangshek.

■ Joh.Huitsing

Luk dörpke ien snij

't Widde wierke blonk ien t blaauw
van kolle, kloare winterdaauw.

n Weelderge wollen sprij
bestopte t dreumend dörpke rij.

t Lachte ien sloap, of was het krekt
deur hemelhannen onnerdekt.

Wied boven t stille meulenkruus
hong lichtende t steernvlus...

Ol grieze wachter ston op raand
en wenkte mie oet t widde laand.

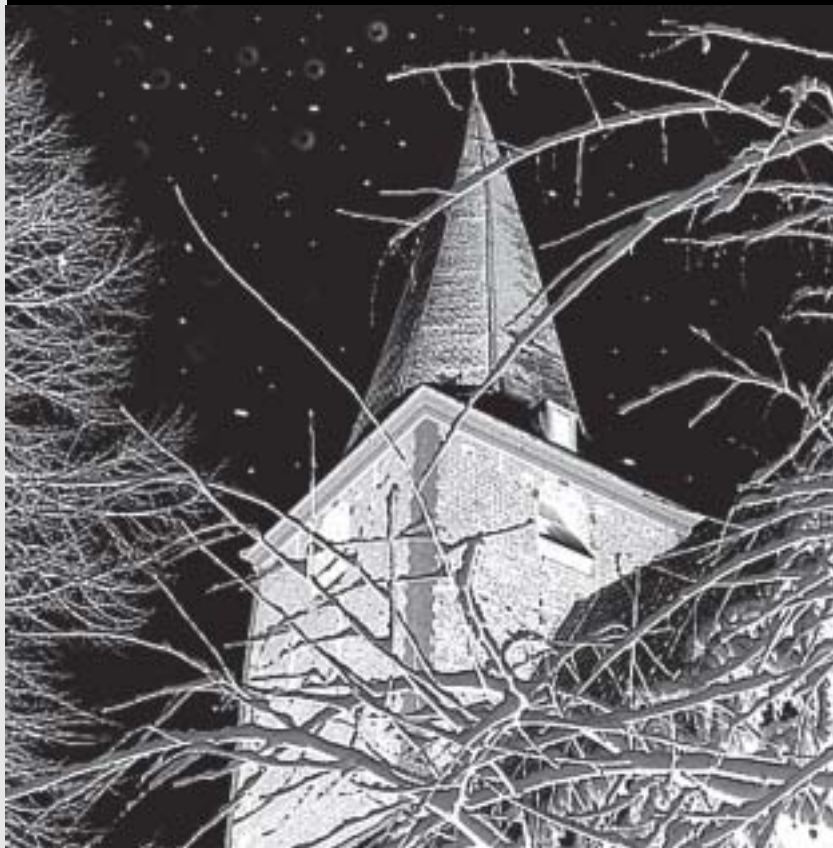
Ik kwam bie hom, dou zong e zaacht
het zulvern sprookje van de naacht.

Dat het mie broken: muid en kold
heb ik mien haarde hannen vold.

Jan de Boer

Uit: *Maandblad Groningen* (1926)

*Bestuur en de redactie
wensen alle leden van onze historische vereniging
Winsum-Obergum
fijne feestdagen en een gezond en inspirerend 1909.*

Interview met Folkert Heerema

Folkert Heerema speelde als jonge jongen veel op de scheepswerf van de gebroeders Hendrik en Klaas Sissing. Hij kwam er vaak samen met zijn neefje Willem Kwant, die op de boerderij naast de scheepswerf woonde. De derde broer, aannemer Gerrit Sissing, had zijn schuur ook op het werfterrein. Folkert werd geboren in 1918 in de Nieuwstraat in Obergum als tweede zoon en jongste van vier kinderen in het gezin van Klaas Meint Heerema en Elizabeth Brander. Vader en moeder zijn ook beiden in Obergum geboren, maar de familie van moeders kant kwam van Drachtstercompagnie. Opa Brander kwam wekelijks de aardappels schillen, weet Folkert zich nog te herinneren, en dan was het een gekwetter in 't Fries tussen opa en moeder, daar kon je geen touw aan vastknopen. Vader en moeder Heerema hadden een kruidenierswinkel in de Nieuwstraat op nummer 21 en vaders zuster was getrouwd met boer Kwant aan de Onderdendamsterweg. Daar kwam Folkert geregeld over de vloer, want hij trok veel op met zijn neef Willem Kwant.

Folkert was een rustige jongen. Vader Heerema daarentegen kon nog wel eens driftig zijn, die stookte de boel nog wel eens op. Folkert hield zich dan meestal maar gedeisd en dat kwam hem later nog goed van pas ... in de tijd dat hij moest onderduiken. En als het echt moest, kon Folkert natuurlijk ook wel vaart maken, bijvoorbeeld als hij met z'n groepje kameraden naar een tewaterlating bij Sissing zat te kijken aan de overkant van het spoorgat. Als zo'n groot schip dan te water ging, kwam er een vloedgolf van jewelste naar de overkant. Ja, en dan stonden de jongens in twee tellen boven aan de spoordijk, want je had helemaal geen zin in een nat pak. Bij die tewaterlatingen was de spanning vaak te snijden. Het voor- en achterschip moesten precies tegelijk losgelaten worden, anders liep de zaak scheef ... en dan was het een gevloek en getier van het hellingvolk aan de overkant, dat was niet best ...

Van de scheepvaart door het Winsumerdiep kan de 90-jarige Folkert Heerema zich niet veel meer herinneren. Je had wel wat turf- en zandschepen en in de herfst voeren de stroschepen en de bietenpraampjes met een trekkertje ervoor. Vanaf de wallenkant kon je daar niet zoveel van zien, maar soms huurde vader wel eens een roeibootje bij de helling van Van der Werf

De wat verlate 'trouwfoto' van Folkert Heerema en Jantina Bouwsema, met hun tweede zoon.

aan de Oosterstraat en dan gingen ze een paar uur roeien. Dat was een hele belevenis. Heerema herinnert zich nog dat je vanaf de Oosterstraat via het hellinggangetje bij de oude werf kwam en dat daar in de kleine huisjes rechts heel veel mensen bij elkaar woonden. Later zijn die allemaal naar 't Hofje verhuisd. In het begin, weet Heerema nog, had je alleen maar de boogbrug over het Winsumerdiep. Hij kwam daar als kleine jongen vaak overheen om brood naar vader op het werk te brengen bij de timmerfabriek van Timmer aan de Trekweg. Het Jeneverbrugje is pas in 1924 gekomen, maar aan dat brugje bewaart Heerema geen beste herinnering. Als kleine jongen had hij daar

eens een rijksdaalder in het water laten vallen. Daarmee moest hij bij de melkfabriek de room gaan betalen die zijn zieke zusje als bijvoeding kreeg. Dat was natuurlijk geen beste beurt.

De namen van de schippers die bij Sissing kwamen heeft Heerema niet zo paraat. Hij herinnert zich nog wel schipper Bijleveld en de schipperfamilie Janse uit Schouwerzijl; die lieten wel schepen bouwen bij Sissing. En beurtschipper Wolters bij de Haven. De namen van de mensen in de Tuinbouwstraat weet hij nog wel precies te noemen en natuurlijk kent hij zijn kameraden uit die tijd nog wel bij naam. Allereerst neef Willem Kwant, en verder had je Gerrit de Graaff, Hero Veenstra en Harm Hofman, die op de melkfabriek werkte. En natuurlijk was er veel familie; daar waren grote gezinnen bij en daarvan zijn er later een aantal

Later heeft Folkert de aannemerij van vader overgenomen, eerst nog samen met zijn oudere broer Aldert en daarna alleen. Het echtpaar Heerema-Bouwsema kreeg vier kinderen, Klaas, Willem, Bert en Ina ... en vorig jaar ging het paar op de foto, tezamen met burgemeester Yvonne van Mastrigt ter ere van hun 65-jarige echtvereniging.

We keren nog even terug naar de jeugdherinneringen aan de tijd in de scheepswerf van Sissing. Folkert Heerema herinnert zich bijvoorbeeld nog wel dat Albert Balk daar aan het breeuwen was. "... Die kon nog met hout werken. Dat breeuwen ging met warme pek en hennepvezel. Daar werden de naden tussen het hout mee dichtgemaakt en daar stond je dan bij te kijken. Er stond een ketel met teer op een vuurtje ... en als kinderen kregen we dan wel eens zo'n half warme bal teer van Balk in de

Het Jeneverbruggetje waar Folkert Heerema zijn rijksdaalder verloor.

naar Canada en Amerika verhuisd. Vanaf 1967 maakte Heerema samen met zijn vrouw elke vijf jaar een grote rondreis langs de familie ... Amerika, Canada, Salt Lake City, overal zijn ze geweest ...

Folkert Heerema kent zijn vrouw Jantina Bouwsema uit Middelstum inmiddels zeventig jaar. Hij ontmoette haar op een toogdag op Ekenstein in 1938. Jantina was daar met haar oudere zusje en had er heel geen erg in ... maar ze kregen verkering en sindsdien fietste Folkert alle weken van Winsum naar Boerdam bij Middelstum ... hij wist precies hoeveel bomen er stonden langs de weg ... Pinksteren 1939 verloofde het paar zich. Folkert was toen al drie jaar van de technische school af en werkte bij vader, die inmiddels een eigen aannemerij had aan de provinciale weg. Midden in de oorlog, op 29 oktober 1942, trouwden ze en de volgende dag vertrok Folkert in alle vroegte naar familie in Nieuweschem om onder te duiken voor de tewerkstelling in Duitsland. De trouwfoto werd pas in 1946 gemaakt, toen de tweede zoon al geboren was, want daar was eerder geen gelegenheid voor geweest (zie foto 1).

handen, om mee te spelen. Maar na een poosje gooide je die bal natuurlijk weer weg, want je werd er helemaal zwart van. Er werd in die tijd ook al niet veel meer aan houtbouw gedaan op de werf, alleen wat reparatiewerk. Het was toen al bijna allemaal ijzerwerk, meestal nieuwbouw in die tijd. In de schuur kwam je als kind niet, als er gewerkt werd. Dat was te gevaarlijk. Buiten stond je wel te kijken als ze bezig waren ... bij het klinken bijvoorbeeld, dan ging er een ijzeren klinknagel van binnen naar buiten door de scheepswand heen. Aan de buitenkant werd de klink dan teruggeslagen tot de ijzeren delen vast op elkaar zaten. Dat gaf natuurlijk een herrie van jewelste, maar toen later de klinkmachine kwam, werd het nog veel erger. Dat gaf een herrie ... dat ging door het hele dorp heen. De mannen die daarmee werkten werden later allemaal doof en bij mijn oompje op de boerderij ... daar hadden ze vee, ook varkens en natuurlijk ook ratten bij de vleet. Maar ... vanaf het moment dat Sissing de klinkmachine kreeg, waren alle ratten weg ..."

■ *Werkgroep scheepvaart en scheepsbouw.*

Eerste uitbreiding van Winsum

Het gebied van de buurtvereniging “Westkant” kan worden beschouwd als het eerste echte uitbreidingplan van de voormalige gemeente Winsum. In 1928 werd met voortvarendheid begonnen met het egaliseren en bouwrijp maken van het plan voor de bouw van woningen ten westen van Winsum. Het plan werd globaal ingesloten door de Reg. Praediniusstraat, de Geert Reindersstraat, de provinciale weg en het Winsumerdiep. Voordat de eerste spade de grond in ging, bestond het gebied uit

weiland. De werkzaamheden werden met de hand uitgevoerd. Ongeveer ter hoogte van de Reitdiepstraat werd vroeger, zo is verteld, kermis gehouden. Een stoomcarroussel is daar eens in vlammen opgegaan. Hieronder enkele foto’s die betrekking hebben op de werkzaamheden tot het bouwrijp maken.

■ P. Noord

*Hier een blik over het Winsu-
merdiep in zuidelijke richting.
Op de achtergrond de boerde-
rij genaamd “Vrouw Aemken-
heerd” die in 1928 werd afge-
broken. Hij stond aan het
eind van de Ossegang (thans
G. Reindersstraat). In het
diep mondt het te dempen
deel van het Oude diep uit via
het zgn “Piepke”.*

*Gezicht op Winsum vanuit het
nieuwe plan. Van links naar
rechts woningen aan de Regn.
Praediniusstraat, alsmede de
molen De Ster, de schoorsteen
van de zuivelfabriek, de molen
De Vriendschap en de toren
van de Winsumer kerk. Geheel
rechts de boerderij Vrouw
Aemkenheerd.*

Op deze foto de voorbereiding van de demping van het zgn. Oude Diepje, voorzover dat oostelijk van de provinciale weg kwam te liggen. Op de achtergrond links de brug in de provinciale weg over het Winsumerdiep en rechts de villa van de familie Lemstra.

Links op de foto de brug over het Winsumerdiep.

Het egaliseren, enz. van het plan van uitbreiding gebeurde met de schop. De foto is genomen in zuidelijke richting. De bomen midden op de achtergrond omhullen het gemeentehuis en het huis ernaast op de hoek van de Schillegemsterweg.

Nieuwsgierige Winsumers komen een kijkje nemen. Links en midden gezicht op Obergum met kerk en toren en woningen aan de Westerstraat. Rechts een bomenpartij nabij het logement Alderts, later café Til en Bron. Ook links "Het Piepke", waar het Oude Diep uitmondde in het Winsumerdiep.

Verslag ledenvergadering

14 oktober 2008

1. Opening

Voorzitter Jacques Tersteeg opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom, speciaal de spreker van hedenavond dhr. Teun Juk, die zal spreken over het onderwerp: De geschiedenis van het begraven op het Hoogeland.

Berichten van verhindering zijn ontvangen van: P.R. Dijkhuis, W. Lemstra, B. Fledderus en J.W. Nanninga. Aantal aanwezige leden en gasten: circa 40.

2. Mededelingen

• *Werkdag kerkhof Maarhuizen*

Tijdens de werkdag op het kerkhof van Maarhuizen, die in samenwerking met de gemeente Winsum plaatsvond op zaterdag 23 augustus jl., is een begin gemaakt met de nadere inventarisatie van de circa 90 graven. Ten gevolge van de slechte weersomstandigheden zal deze werkdag in het voorjaar 2009 een vervolg krijgen. De uitstekende catering voor de circa 10 deelnemers werd verzorgd door leden van de Jeugdsociëteit de Pluu. De organisatie was weer in de vertrouwde handen van Clemens Tersteeg.

• *Geschiedenis van Groningen*

Op 9 oktober 2008 vond de aanbidding plaats in het Provinciehuis van het driedelige werk over De Groninger Geschiedenis, dat tot stand is gekomen met hulp van de Erven A. de Jager Stichting en is uitgegeven bij Waanders te Zwolle. De secretaris bezocht deze bijeenkomst. Op 10 oktober volgde een soortgelijke manifestatie in het oude Groninger Museum voor belangstellenden.

• *Egaliseren meander en havenmond*

Naar aanleiding van de egalisatiewerkzaamheden van de noordelijke meander en havenmond ten westen van Winsum heeft het bestuur contact opgenomen met diverse instanties (Ruilverkaveling, Waterschap, Gemeente, Provincie etc.). Momenteel wordt een diepgaand onderzoek ingesteld door ambtenaren van de provincie om na te gaan hoe een en ander heeft kunnen gebeuren.

• *Commissie Inrichting Reitdiepgebied*

De voorzitter en secretaris zijn aanwezig geweest bij de voorbereidende commissievergadering van de commissie Inrichting Reitdiepdal, mede naar aanleiding van het verschijnen van een startmotitie, en hebben daar hun zorgen verwoord over de voorgenomen plannen. Met name hebben zij gewezen op de noodzaak van een grondige historische inventarisatie van het gebied (mede tegen de achtergrond van de recente perikelen rond de geëgaliseerde meander en havenmond). Negen boeren binnen de gemeente Winsum hebben te kennen gegeven niet aan de inrichting deel te willen nemen.

• *Open Monumentendag 2008*

In samenwerking met de gemeente, de gemeentelijke Erfgoedcommissie en de vier historische kringen is een boekje tot stand gekomen. Op zoek naar oude sporen in de gemeente Winsum, waarin een viertal fietsroutes (door Ubbega, Halfambt en Midagsterland). In de diverse dorpen zijn circa 300 exemplaren

uitgegeven. Momenteel zijn nog exemplaren verkrijgbaar bij het VVV Marenland te Winsum.

• *Redactie Infobulletin*

De redactie is, met spoed, op zoek naar een goede planner met een goede pen.

3. De lezing

De voorzitter geeft vervolgens het woord aan dhr. Teun Juk, onder andere de schrijver van het historische boek over Warffum en De Brrede en auteur van twee bijdragen aan het jongste gedenkboek van Winsum. Dhr. Juk is geboren in Warffum. Hij studeerde sociale geografie aan de RUG. Thans werkt hij bij de gemeente Urk vanuit zijn huidige woonplaats Hattum.

In de lezing komen de volgende onderwerpen aan de orde:

1. Zichtbare tekens van de begraafcultuur
2. De zogenaamde 'lijkwegen'
3. Verdwenen kerkhoven
4. Kerkhoven zonder kerk
5. Kerkhoven met kerk en/of weem
6. De organisatie van het begrafeniswezen.

Ad 1. Teun Juk bespreekt diverse grafsymbolen en hun betekenis: o.a. zandlopers, treurwilgen, vlinders, gekruiste doodsbeenderen, doodshoofden, de slang die zichzelf in de staart bijt, en allerlei symbolen die vaak het beroep van de overledene afbeelden.

Ad 2. Veel zogenaamde lijkwegen zijn inmiddels verdwenen. Zij hebben als doel om het stoffelijk overschot, meestal met paard en wagen, naar de begraafplaats te brengen. Een dergelijke lijkweg liep vroeger van Oldorp via Usquert naar de begraafplaats in Warffum. Een ander voorbeeld is de weg van Klein Maarslag naar de wierde van Groot Maarslag.

Het is bekend, dat Karel de Grote in de achtste eeuw bij de kerstening de aanleg van lijkwegen heeft bevorderd. In Warffum loopt nog een lijkweg van de Zijlemaheerd naar het Warffumerklooster.

Ad 3. Juk behandelt onder andere het verdwenen kerkhof bij de boerderij Warffumerklooster (thans brocante), gelegen ten zuiden van Warffum, het kerkhof van het Dominicaner klooster te Winsum (Molenstraat; vgl. het onderzoek in oktober 2001 door onze werkgroep Archeologie) en op de wierde Startenhuizen. Dit kerspel werd in 1600 opgeheven. Naderhand is de wierde met de resten van de kerk geëgaliseerd. Omstreeks 1810 kon Westerhoff de locatie aanwijzen aan de hand van skeletvondsten.

Ad 4. Oude Kerkhoven zonder kerk bevinden zich onder andere in Groot Wetsinge (afbraak kerk 1840). Bellingeweer (1820), Maarhuizen (voor 1740), Ranum (1815), Menkeweer (1843), Onderwierum (1841) en Wierhuizen (1717). Hieruit blijkt dat vooral in de gemeente Winsum veel kerken zijn verdwenen. Een

en ander duidt op een hoge bevolkingsdichtheid in vroeger dagen.

Ad 5. Een mooi voorbeeld van een kerkhof met een kerk en weem (dertiende eeuw; weem = pastorie) vindt men in Warffum. In de kerk is in de zestiende eeuw een nieuw koor aangebracht voorzien van een grafkelder als laatste rustplaats voor de dorpsadel. In Uithuizermeeden, waar de familie Sickinge een belangrijke rol speelde, treft men in de kerk ook vijf belangwekkende rouwborden aan, waarop via de afgebeelde familiewapens de afstamming van de overledene valt af te lezen. In de Franse tijd werden de rouwborden verwijderd. Sommige ervan konden nog worden gered door de familie.

Nadat de overledenen in de grafkelders werden bijgezet werden hun grafstenen in de kerk aangebracht. Daar de ventilatie in de kerken veelal te wensen overliet, werd de slechte lucht toegeschreven aan de daar begraven 'rijke stinkers'.

Bij de begrafenis werden evenals thans de klokken geluid. In Warffum werd de grote klok aanvankelijk gebruikt voor het aangeven van de getijden, later ook tijdens begrafenissen. De duur van het luiden werd bepaald door de leeftijd en het belang van de overledene: voor een jong kind 5-10 minuten en voor personen van 12 jaar en ouder een uur. Ieder dorp had hiervoor zijn eigen gebruiken. De kleine kerkklok werd gebruikt voor het aangeven de tijd.

Het begraven in de kerk heeft tot ca. 1828 geduurd. Daarna was begraven alleen buiten de kerk toegestaan. Weer later volgde ook een verbod op het begraven op de kerkhoven rond de kerk, dit op grond van sanitaire overwegingen (besmetting van putwater, verspreiding van ziekten). Hier ontstonden karakteristieke gebouwtjes voor het bergen van de baar en de gereedschappen. Nieuwe wetten op het begrafeniswezen verplichtten tot de aanleg van begraafplaatsen buiten de bebouwde kom. Dit kon er in sommige gevallen toe leiden, dat een echtpaar gescheiden werd begraven, indien niet tijdig een naastliggend graf was aangekocht.

Ook particuliere begraafplaatsen komen voor. Dit onder meer het geval op de boerderij Groot Zeewijk, die in 1711 buitendijks werd gebouwd op een opgeworpen wierde. De boerderij werd later bewoond door G. Reinders en diens vrouw A..C. Doornbos. Sinds 1834 werd daar op het eigen kerkhof begraven.

Evenals in de maatschappij werd op sommige begraafplaatsen ook het klassensysteem toegepast. Tot de eerste klas behoorden de hoofdelingen en eigenerfden, tot de tweede klas de meiers en de middenstanders en tenslotte tot de derde en vierde klasse de dagloners en arbeiders.

Ad 6. Voor de Franse revolutie bestonden er nog geen gemeenten, zoals wij die nu kennen. Binnen de kerspels kende men buurtschappen of kluften, die belast waren met bepaalde zorgtaken op buurtniveau. Binnen de kluit was iedere nabeur verplicht in geval van dood en begrafenis, ziekte, geboorte of ook wel bij andere rampen deel te nemen. Berucht waren in die dagen de nachtwakes bij de doden, die veelal gepaard gingen met overmatig gebruik van alcohol. Tot een kluit behoorde meestal circa 20 woonsteden. Het kluitbestuur bestond uit de 'olderman' en de 'jongerman', welke functies rouleerden onder de kluitgenoten. Men vergaderde eenmaal per jaar. In Winsum gebeurde dat binnen de Brugsterkluit op Vastenavond, vanouds de dinsdag voor Aswoensdag (een overblijfsel uit de katholieke

tijd?). Diegenen, die zich aan deze 'naoberplichten' onttrokken betaalden hiervoor een vastgestelde boete. De jaaropbrengst van deze boetes werd dan jaarlijks 'verteerd', veelal in de plaatselijke herberg.

Winsum kende zes kluften (o.a. de Brugsterkluit) en Obergum drie; in Warffum kwamen er 18 voor, die in 1711 zijn beschreven.

De kluften kunnen worden beschouwd als de voorlopers van de huidige begrafenisverenigingen.

Rond 1900 werden de eerste begrafenisverenigingen opgericht. Met behulp van leningen van bv. de spaarbank werd een lijkwagen aangeschaft, die getrokken werd door paarden. In plaats van buurtgenoten werden nu dragers aangesteld, die werden voorzien van een net uniform pak, vaak met pet of hoge hoed. Een begrafenis kende uiteraard ook diverse gradaties. Hiervoor werd een classificatiesysteem ingevoerd waarbij het aantal paarden en de uitrusting van het gerei de criteria vormden. Het aanzeggen werd uitbesteed aan speciale leedaanzeggers, die in vol ornaat bij de huizen langs ging met de droeve boodschap. Voorzien van een bloem in het knoopsgat werd ook de komst van een nieuwe boreling aangekondigd. Na de tweede wereldoorlog werden de lijkkoezen geleidelijk vervangen door auto's. De draagbaar werd spoedig vervangen door een rolbaar.

Ook het aantal begrafenisverenigingen daalde sterk door de opkomst van crematie. Tot 1955 waren er in ons land slechts twee crematoria namelijk in Westerveld en in Dieren. Sindsdien is het aantal faciliteiten sterk toegenomen. Ook hebben kleinere en grotere commerciële begrafenisondernemingen hun intrede gedaan.

Recente ontwikkeling op begraafplaatsen zijn: de tijdelijke aard van het grafrecht voor een beperkt aantal jaren en de bouw van urnenmuren met de verbrandingsresten van de dierbaren. Nieuwe ontwikkelingen in diverse vorm doen hun intrede, zoals de vele bermgraven, de elektronische waskaars of de digitale wisselprent op de gedenkplaats.

4. Sluiting

De voorzitter dankt de heer Juk voor zijn interessante lezing, die getuigt van zijn betrokkenheid en gedegen en gedetailleerde kennis van de geschiedenis van onze streek.

■ *De secretaris,*
C. de Ranitz.

P e d i c u r a

*gediplomeerd voetverzorgster
aantekening diabetische voet
hotstone-massage
voetreflexzonetherapeute
massage-therapeute
en stoel shiatsu*

fennie braad
nieuwstraat 48
9952 ej winsum

06 - 20 43 78 49
behandeling op afspraak

Winsums Verleden

Winshemer Dubbel Gebeide Graengenever
literkruik 21.99

**Slijterij Guikema
Gall & Gall**

www.slijterijguikema.nl
Hoofdstraat W.7 9951AA Winsum
tel. 0595 - 444032

Hoofdstraat W13 te Winsum
0595-444322

*Herberg De Gouden Karper,
één van de oudste horecabedrijven van
Noord-Nederland, ademt nog steeds de sfeer van weleer.
U kunt smakelijk en gevarieerd eten in ons eetcafé,
dat 7 dagen per week geopend is.*

*Van donderdag t/m zondag kunt u
genieten in onze pizzeria.*

De Gouden Karper

Herberg De Gouden Karper waar de gast nog koning is.

Herberg De Gouden Karper

Hoofdstraat W5 9951 AA Winsum Tel. (0595) 44 14 26

Everts - Winsum

Aannemings- en grondverzetbedrijf

Schouwerzijlsterweg 12
9951 TG Winsum
Tel. 0595 - 44 31 30
Fax 0595 - 44 46 06
www.evertswinum.nl

... als het grondig moet !

***Grote en kleine
machines voor
elke klus !***

Vraag geheel vrijblijvend naar onze mogelijkheden !

Uitvoeren van werken:

- Grondverzet t.b.v. bouw en particulier
- Aanleg van drainage en rioleringen
- Aanleg van beschoeiingen en steigers
- Opritten, bestratingen

Levering van:

- Zand, teelaarde, grind, slakken
- IBA systemen en septictanks volgens lozingenbesluit
- Betonplaten, grasblokken, betonklinkers

Wok, Grill en Specialiteiten Restaurant

“Happy Family”
全家福酒樓

Winkelcentrum Obergon 7-9
9951 HL Winsum Tel./fax 0595-441591

Univé voor een hypotheek naar uw hart

Univé Noord-Groningen

Hoofdstraat West 5, Uithuizen, 0595-432825

Ranumerweg 2, Winsum, 0595-441767

Mijn Makelaar Noord-Groningen

Hoofdstraat West 5, Uithuizen, 0595-405040

www.unive.nl

www.mijnmakelaar.nl